

พระเทพโศภณเทศนา เล่มที่ ๑๐

กรรมและการเกิดใหม่

พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

มูลนิธิพุทธธรรม

สรรพทาน ธรรมทาน ชีนาติ

การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง

พระเทพโสภณเทศนา เล่มที่ ๑๐

กรรมและการเกิดใหม่

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ISBN 974-7890-60-7

พิมพ์ครั้งที่ ๒ - กรกฎาคม ๒๕๓๕	๔,๐๐๐	เล่ม
- มุลินิพุทธรธรรม	๓,๕๐๐	เล่ม
- ผู้มีจิตศรัทธา พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน	๕๐๐	เล่ม

สำนักพิมพ์ มุลินิพุทธรธรรม ๘๗/๑๒๖ ถนนเทศบาลสงเคราะห์

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐

โทร. ๕๘๕-๕๐๑๒, ๕๘๐-๒๗๑๕ โทรสาร ๕๕๔-๔๗๕๑

จัดจำหน่าย : สายส่งดวงแก้ว บริษัท สหธรรมมิก จำกัด โทร. ๔๑๒-๓๐๘๗

โรงพิมพ์ : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด ๕๔/ ๘-๕ ซอยจรัญสนิทวงศ์ ๑๒

ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ

โทร. ๔๑๒-๓๐๘๗, ๘๖๔-๐๔๓๔-๕, ๐๑-๕๒๓-๘๘๒๕

๓๐ บาท

คำนำ

ธรรมชาติของท่านเจ้าคุณพระเทพโศภณ (ประยูร
ธมฺมจิตฺโต) เป็นที่รู้จักกันไปทั่ว เป็นธรรมะที่มีความลึกซึ้ง
พร้อมทั้งอ่านเข้าใจง่าย และประกอบด้วยธรรมहरษา ทำให้
หนังสือของท่านเป็นแหล่งแห่งความรู้และความเพลิดเพลินภายในตัว
คุณนิพัทธธรรมได้เล็งเห็นคุณค่าอันสูงส่งของธรรม
เทศนาเหล่านั้น จึงได้กราบนมัสการขออนุญาตจากท่านเจ้า
คุณที่จะพิมพ์หนังสือชุด “พระเทพโศภณเทศนา” เพื่อเป็นการ
เผยแพร่ โดยส่วนหนึ่งของหนังสือจะได้แจกใน สถานที่ต่างๆ
และอีกส่วนหนึ่งจะได้จัดวางจำหน่ายเช่นเดียวกับหนังสือเล่ม
อื่นๆ ที่มูลนิธิฯ จัดพิมพ์ขึ้น

คุณนิพัทธธรรม ขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าคุณ
พระเทพโศภณ ที่อนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้ไว้ ณ ที่
นี้ด้วย และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ธรรมคำสั่งสอนขององค์
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะได้เกิดประโยชน์ในวงกว้าง
ยิ่งขึ้นไป

มูลนิธิพุทธธรรม

ประวัติ

ของ

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

เปรียญธรรม ๙ ประโยค (ขณะเป็นสามเณร), พ.ม., พท.บ.,
(เกียรตินิยมอันดับ ๑), M.A., M.Phil., Dip. in French, Ph.D.
(Philosophy)

อุปสมบทในพระบรมราชูปถัมภ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
เคยเป็นพระธรรมทูตประจำวัดธัมมมาราม ชิคาโก สหรัฐอเมริกา
เคยเป็นคณบดีบัณฑิตวิทยาลัยและรองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและ
วางแผน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร และ
อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เป็นอาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัย ศรี
นครินทรวิโรฒประสานมิตร มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย
มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตมหาวิทยาลัยศรีปทุม

เป็นวิทยากรบรรยายในสถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน
สำนักงาน ก.พ. สถาบันข้าราชการตุลาการ สถาบันข้าราชการฝ่าย
อัยการ สถาบันผู้บริหารการศึกษา สถาบันจิตวิทยาความมั่นคง
วิทยาลัยการปกครอง กรมการศาสนา สภากาชาดไทย การไฟฟ้า
นครหลวง บริษัทการบินไทย บริษัทปูนซิเมนต์ไทย ฯลฯ

เป็นนักเขียน ผลงานทางวิชาการและหนังสือธรรมบรรยาย
หลายเล่ม เช่น เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับชาตรี, พุทธศาสนากับ
ปรัชญา, พระพุทธประวัติ, ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย, พรใดก็ ไร้
ค่าถ้าไม่ทำ, พัฒนาชีวิตด้วยแนวคิดเชิงคุณธรรม, ธรรมเพื่อชีวิตใหม่, กรรม
การเวียนว่ายตายเกิด, ธรรมานุสรณ์วีรชนประชาธิปไตย, ด้วย ความหวัง
และกำลังใจ, มองสังคมไทย, ทางแห่งความสำเร็จ, มณีแห่ง ปัญญา :
คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, ทำความดีมีความสุข, ศิลปะแห่ง การใช้
ปรัชญาแก้เชิงและสร้างสุข, อยู่อย่างไรให้เป็นสุข, A Buddhist Approach
to Peace, Selflessness in Sartre's Existentialism and Early Buddhism
ฯลฯ

สารบัญ

กรรมและการเกิดใหม่

พุทธศาสนากับพุทธปรัชญา	๒
มัจฉาทิฎฐิ ๑๐ ประการ	๕
คืนถิ่นเอเรวัณ	๗
ข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์	๘
ปายาสีราชัญญสูตร๔	๑๕
จิตปกัสสร	๒๑
กิเลส ๓ ชั้น	๒๔
กรรมและความรับผิดชอบ	๒๖
เกณฑ์วินิจฉัยกรรม	๒๘
ภวังคจิตสังสมผลกรรม	๓๑
กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน	๓๔
กรรมให้ผลชาติหน้า	๓๖
กระบวนการเกิดใหม่	๔๑
สรุป	๕๖
เชิงอรรถ	๕๘

กรรมและการเกิดใหม่*

เรื่องหลักกรรมและการเกิดใหม่ เป็นเรื่องที่พูดถึงกันบ่อยและยังไม่มีข้อสรุปที่แน่นอน ทั้งนี้เพราะเหตุที่ว่าเรื่องนี้ไม่สามารถจะพิสูจน์ให้เป็นที่น่าพอใจ ส่วนมากเราพูดถึงกันเพื่อให้ได้แนวทางดำเนินชีวิต คือมีศรัทธาแบบชาวพุทธ

เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือศรัทธา ศรัทธาเป็นเครื่องแสดงลักษณะของศาสนา บางคนอาจจะบอกว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเหตุผล คือเป็นศาสนาที่สอนให้คนคิดได้ส่วนทวนถามก่อนที่จะปลงใจเชื่อ โดยเขาอ้างกาลามสูตร* ขึ้นมาว่า คนเราไม่ควรเชื่อเพียงเพราะฟังตามๆ กันมา ไม่ควรเชื่อเพียงเพราะตรรก ไม่ควรเชื่อเพียงเพราะอ้างตำรา และสรุปว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล ไม่ใช่เป็นศาสนาที่สอนให้คนมีศรัทธาเป็นแกนนำอย่างเดียว

* บารุกถาวรแสดงแก่สมาชิกชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

พุทธศาสนากับพุทธปรัชญา

ถ้าหากท่านมองว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องเหตุผล โดยไม่มีเรื่องศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง ท่านก็กำลังออกห่างจาก พุทธธรรมหรือพุทธศาสนา เข้าไปสู่ดินแดนของพุทธปรัชญา บางคนมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญาหรือระบบ จริยธรรม ไม่ใช่ศาสนา เพราะไม่มีพระเจ้า แต่ในความเป็นจริงนั้น พระพุทธศาสนาไม่ใช่พุทธปรัชญาอย่างเดียว พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาในความหมายที่ว่า มีระบบความเชื่อ ซึ่งถ้าคนเชื่อตามแล้วเขาจะดำเนินชีวิตตามแนวทางนั้น ฉะนั้น ศาสนา คือ วิถีชีวิต เป็นระบบแห่งการดำเนินชีวิตทั้งหมดที่ เรียกว่า Way of life เพราะเมื่อเราเชื่อตามศาสนาแล้ว เรานำเอามาประพฤติปฏิบัติ ศาสนามีใช้สักแต่เป็นทฤษฎี ที่คิดค้น วิพากษ์วิจารณ์กันอยู่อย่างเดียว แต่มีส่วนในการดำเนินชีวิตด้วย

ดังนั้น พระพุทธศาสนามีใช่เป็นเพียงระบบทฤษฎีทางความคิดที่เรียกกันว่าปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นระบบแห่งการนำมาใช้ในชีวิตจริง ซึ่งทำให้วิถีดำเนินชีวิตของชาวพุทธต่างจากคนที่นับถือศาสนาอื่น ชาวพุทธทำบุญใส่บาตร หรือไปวัดและสวดมนต์ ที่เขาทำอย่างนั้นเพราะเขามีศรัทธา แต่พระพุทธศาสนาไม่สอนให้ชาวพุทธมีศรัทธาอย่างมีติดบอด ศรัทธาจะต้องประกอบด้วยญาณหรือปัญญาเสมอ เราเรียก

ว่า สัทธาญาณสัมปยุต

ในระบบความเชื่อของชาวพุทธนั้น มีความเชื่อสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งถ้าท่านไม่มีความเชื่อในเรื่องนี้ ท่านไม่ใช่ชาวพุทธ นั่นคือความเชื่อเรื่องตถาคตโพธิสัทธา^๓ หมายถึงความเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถ้าท่านเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริงและพระองค์ตรัสรู้จริง นั่นคือศรัทธาที่เป็นรากฐานของความเป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งทำให้ท่านปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะด้วยคำว่า พุทธัง สาระณัง คัจฉามิ เช่นเดียวกับผู้ที่เป็นชาวคริสต์จะต้องมีความเชื่อว่า พระเยซูมิใช่เป็นเพียงมนุษย์เดินดินเท่านั้น แต่พระองค์เป็นพระบุตรของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ถ้าใครไม่เชื่อเรื่องนี้ เขาก็ปฏิเสธคำสอนหลักของศาสนาคริสต์ และเป็นชาวคริสต์ไม่ได้ ในทำนองเดียวกัน ถ้าท่านไม่ศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ท่านก็ศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นระบบความคิดอันหนึ่ง เหมือนกับฝรั่งที่มาศึกษาพุทธศาสนา เขามองพระพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญาที่น่าสนใจ แต่เขาไม่ใช่พุทธศาสนิกชน พุทธศาสนิกชนคือผู้ที่มีความศรัทธาในองค์พระศาสดา ศรัทธานี้เป็นจุดเริ่มต้น หลังจากนั้นเราก็มีศรัทธาในคำสอนต่างๆ ที่พระองค์แสดง เราจึงดำเนินชีวิตแตกต่างจากผู้ที่ไม่ใช่พุทธศาสนิกชน

พระพุทธศาสนายังสอนเรื่องศรัทธาย่อยลงไปอีก คือ

กัมมสัทธา-เชื่อเรื่องกรรม วิปากสัทธา-เชื่อเรื่องผลของกรรม และ กัมมัสสกตาสัทธา-เชื่อว่าเราเป็นผู้ทำกรรมและได้รับผลของกรรมเอง มิใช่มีอำนาจพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของมาบันดาลให้เรา เป็นนั่นเป็นนี่ นั่นคือเรารับผิดชอบการกระทำของเรา

โดยสรุป มีความเชื่อพื้นฐานของชาวพุทธ คือ ศรัทธา ๔ ประการ ได้แก่

๑. เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา)
๒. เชื่อกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา)
๓. เชื่อว่ากรรมที่เราทำมีผลจริง (วิปากสัทธา)
๔. เชื่อว่าเราได้รับผลของกรรมที่เราทำ มิใช่อำนาจขององค์ศิวหรือพระเจ้าองค์ใดมาแทรกแซงให้วิถีชีวิตของเรา เจริญหรือเสื่อม เรารับผิดชอบต่อการกระทำของเรา (กัมมัสสกตาสัทธา)

นี่คือความเชื่อที่ทำให้ชาวพุทธเป็นพุทธศาสนิกชนที่ต่างจากศาสนิกของศาสนาอื่นๆ ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน เรา มีความเชื่อพื้นฐานอันนี้ แต่ความเชื่อดังกล่าวไม่ใช่ความเชื่อที่งมงายมืดบอด (Blind Faith) พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้เหตุผลแก่ศาสนิกชนของพระองค์เสมอ แม้แต่ในเรื่องของกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด

วันนี้จะพยายามชี้แจงตามเหตุผล อันเป็นระบบความ

คิดในพระพุทธศาสนาที่อธิบายว่า กรรมและการเวียนว่ายตายเกิดเป็นอย่างไร พุตกันอย่างคนที่ไหนๆ จะมีศรัทธาแล้วก็ขอทราบเหตุผลประกอบด้วย

มัจฉาทิฎฐิ ๑๐ ประการ

ในสังคมไทย ถ้าคนทั่วไปมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ปัญหาของการละเมิดศีลธรรมหรือปัญหาจริยธรรม คงจะลดน้อยลงไป เพราะคนมีความอายชั่วกลัวบาป แต่ถ้าคนเราไม่ค่อยเชื่อเรื่องนี้หรือสงสัยในแบบของนักวิมตินิยม (sceptic) เราก็มักไม่อยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมหรือศีลธรรม

ความเชื่อเรื่องนี้สำคัญอย่างไร

ในทางพระพุทธศาสนา ความไม่เชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จัดเป็นมัจฉาทิฎฐิประเภทหนึ่ง มัจฉาทิฎฐิคือความเห็นผิดมี ๑๐ ประการ"

๑. นตฺถิ ทิณฺณํ เห็นว่าทานที่ถวายไม่มีผล

๒. นตฺถิ ยิฎฺฐํ เห็นว่าการบูชาไม่มีผล

๓. นตฺถิ หุตํ เห็นว่าการสักการะไม่มีผล

๔. นตฺถิ สุกฺกทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก เห็นว่าไม่มี

ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว

๕. นตฺถิ อยฺ โลกโก เห็นว่าไม่มีโลกนี้ หมายถึงว่าโลกที่เรากอยู่ปัจจุบันนี้ไม่ได้แตกต่างจากโลกอื่นหรือชาติหน้าอะไรทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นไม่ต้องสมมติว่ามีโลกนี้

๖. นตฺถิ ปรโลโก เห็นว่าไม่มีโลกอื่นหรือชาติหน้า นั่นคือเกิดทนเดียวตายทนเดียว

๗. นตฺถิ มาตา เห็นว่าแม่ไม่มี หมายถึงพระคุณของแม่ไม่มี

๘. นตฺถิ ปิตา เห็นว่าพ่อไม่มี นั่นคือพระคุณของพ่อไม่มี ท่านเลี้ยงเราไปตามหน้าที่เท่านั้น เพราะฉะนั้นไม่จำเป็นต้องกตัญญูรู้คุณ

๙. นตฺถิ สตฺตา โอบปาติกา เห็นว่าไม่มีสัตว์ที่จะไปผูกเกิด คือเชื่อว่าตายแล้วสูญ

๑๐. นตฺถิ โลเก สมนพฺราหฺมณา สมนุปฺปฏิปนฺนา เห็นว่าไม่มีสมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติจนบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยะ

มัจฉาทิฎฐิทั้ง ๑๐ ข้อ เป็นระบบความเชื่อซึ่งชาวพุทธจะต้องไม่รับเข้ามาในความคิด โดยเฉพาะข้อสำคัญคือข้อ ๔ ที่ว่าไม่มีผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว ข้อนี้สำคัญมาก เพราะถ้าคนเราเชื่อว่าไม่มีผลกรรมดีกรรมชั่วแล้ว ในการดำเนินชีวิต คนเราอาจไม่ต้องเกรงกลัวบาปกรรมอะไรทั้งนั้น ซึ่งจะมีผลทำให้สังคมไม่อาจจะอยู่ในความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังนั้น ถ้า

เรามองในแง่ของนักปฏิบัตินิยม ก็ต้องยอมรับว่า ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมช่วยให้สังคมดีขึ้น นี่มองในแง่ปฏิบัตินิยมคือยึดเอาผลของการปฏิบัติ

กินดินเอเรวัน

ดังมีเรื่องเล่าว่า

ชายคนหนึ่งชื่อฮิกส์ เดินทางหลงไปถึงเกาะเอเรวัน ซึ่งถูกตัดขาดจากโลกภายนอก ชาวเกาะอยู่กันแบบสังคมสมัยโบราณ ฮิกส์อาศัยอยู่ที่เกาะนั้นชั่วระยะหนึ่ง ก็หลบหนีออกมาด้วยการทำบอลลูนพาตัวเองลอยขึ้นฟ้าจนเขากลับสู่ประเทศของตน ยี่สิบปีต่อมา ฮิกส์คิดถึงประเทศเอเรวัน จึงลักลอบเดินทางเข้าเกาะนั้นอย่างเงียบๆ

ในการลักลอบกลับเอเรวันครั้งนี้ ฮิกส์ประหลาดใจที่พบศาสนาใหม่เกิดขึ้น ศาสดาของศาสนานี้มีชื่อพ้องกันกับตัวเขา คือชื่อว่าศาสดาฮิกส์ ประชาชนกราบไหว้บูชาฮิกส์ในฐานะเป็นไอรสพระอาทิตย์ เพราะฮิกส์ลอยขึ้นสวรรค์ไปแล้ว และประชาชนกำลังจัดพิธีเฉลิมฉลองโอกาสคล้ายวันที่ไอรสพระอาทิตย์เหาะขึ้นสวรรค์

ฮิกส์ลำดับเรื่องราวจึงรู้ว่าประชาชนชาวเอเรวันเข้าใจผิดคิดว่าการที่เขาลอยขึ้นฟ้าด้วยบอลลูนนั้น คือการเหาะ

กลับสู่สวรรค์ จึงพากันยกย่องเขาเป็นโอรสพระอาทิตย์ โดย ศาสตราจารย์คนหนึ่งตั้งตัวเป็นพระประจำศาสนาโอรสพระอาทิตย์

ฮิกส์รู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างมาก เพราะศาสตราจารย์คนนั้นก็รู้ยู่่าฮิกส์ลอยขึ้นฟ้าด้วยบอลูน เขาแอบไปพบ ศาสตราจารย์ แล้วพูดว่า “ผมจะเปิดโปงการตบตาประชาชน ครั้งนี้ ผมจะบอกประชาชนชาวเอเธนว่า ผมนี้แหละคือนายฮิกส์ และผมก็ไม่ใช่โอรสพระอาทิตย์ เพราะผมลอยขึ้นฟ้าด้วยลูกบอลูน”

ศาสตราจารย์ตอบว่า “อย่าทำอย่างนั้นเป็นเด็ดขาด เพราะศีลธรรมทั้งหมดของเกาะนี้อิงอาศัยเทพนิยายเรื่องโอรสพระอาทิตย์ เมื่อใดประชาชนรู้ว่าท่านไม่ได้เหาะขึ้นสวรรค์ เมื่อนั้นพวกเขาจะเลิกกลัวบาปกรรม และจะกลายเป็นคนไม่มีศีลธรรม

ฮิกส์ได้ฟังคำชี้แจงแล้วก็รู้สึกคลายตาม จึงตัดสินใจเดินทางออกจากเกาะเอเธนอย่างเงียบๆ เพื่อรักษาระบบศีลธรรมของประเทศนั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป โดยอาศัยเทพนิยายเรื่องฮิกส์ ผู้เป็นโอรสพระอาทิตย์

อุทาหรณ์เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า ความเชื่อบางอย่างมีความหมายต่อชีวิตของท่าน ท่านนิยมยกย่องใครสักคนหนึ่งมาตั้ง

แต่ท่านยังเด็ก ท่านอยากดำเนินรอยตามปณิธานของเขา แต่เมื่อท่านโตขึ้น เกิดสภาวะที่เรียกว่า disillusionment คือภาพตึๆ เกี่ยวกับคนคนนั้นหายไป บุคคลที่ท่านยกย่องบูชาไม่ได้ดีเลิศอย่างที่ท่านรับรู้ในวัยเด็ก แล้วท่านจะเหลืออะไร บางครั้งภาพเหล่านั้นก็จำเป็นต่ออุดมคติของชีวิต คนที่มีอุดมการณ์หรือเป้าหมายอันสูงส่งสุดนั้นโชคดีกว่าคนอื่น เพราะเขายังมีจุดมุ่งหมายที่เขาฝันใฝ่ อันนี้รวมถึงคนที่มีศาสนา เพราะเขามีความหวังเพื่อชีวิตที่ดีกว่าตามอุดมคติของศาสนา ดังนั้นคนมีศาสนา ดีกว่าคนไม่มีศาสนา

ข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์

ท่านอาจจะถามว่า ศาสนาเป็นเรื่องแบบเดียวกับเรื่องของฮิกส์ทั้งหมดหรือเปล่า คืออาจเป็นเรื่องของคนที่ถูกขึ้นมาเพื่อทำให้ท่านมีความเชื่อลอยๆ หรือไม่ ขอท่านทั้งหลายใช้สติปัญญาพิจารณาคำตอบปัญหานี้ อาตมามาพูดที่นี่กับท่านผู้เป็นปัญญาชน จึงฝากข้อเสนอให้ท่านคิดเอาเองว่า เรื่องบางอย่างนั้นก่อนที่ท่านจะหักล้างว่าไม่จริง ท่านมั่นใจเพียงไรว่าท่านมีเหตุผลหักล้างได้ ถ้าท่านใช้วิธีการของวิทยาศาสตร์เข้าไปหักล้างความเชื่อทางศาสนาบางเรื่อง เช่นเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่ โดยอ้างเหตุผลว่าเป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ สมมติ

ว่าท่านหักล้างได้สำเร็จผลอะไรจะเกิดกับสังคม นั้นเป็น
 ประการที่ ๑ ประการที่ ๒ ท่านมั่นใจได้อย่างไร ที่แท้จริง
 นั้นท่านหักล้างด้วยเหตุด้วยผลจริงๆ วิทยาศาสตร์อำนวยความสะดวกให้
 ท่านทำได้หรือไม่

วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องวัตถุนิยมหลักการทางวิทยาศาสตร์
 มีอยู่ว่า ประโยคคำพูดใดจะมีความหมายก็ต่อเมื่อประโยค
 คำพูดนั้นสามารถจะพิสูจน์จนทดสอบได้ด้วยประสพ
 การณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และ
 ผิวกาย ปรัชญาวิทยาศาสตร์เรียกวิธีการนี้ว่า verification
 principle (หลักการพิสูจน์ความจริง)

ประโยคคำพูดใดๆ (statement) ในทางวิทยาศาสตร์จะ
 มีความหมายต่อเมื่อท่านบอกว่า สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วย
 ประสาทสัมผัส ในหลักการนี้ ถ้าท่านกล่าวว่ามิอะตอม หรือ
 ปริมาณซึ่งตาเรามองไม่เห็นและท่านมีวิธีพิสูจน์อย่างไร นัก
 วิทยาศาสตร์กล่าวว่า ท่านพิสูจน์ด้วยกล้องจุลทรรศน์ที่ช่วยให้
 ท่านสามารถมองเห็นอะตอม โดยหลักการนี้ สิ่งใดก็ตาม
 ท่านสามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ นัก
 วิทยาศาสตร์จะยอมรับว่ามีจริง

วิทยาศาสตร์สนใจเรื่องพิสูจน์ได้ เปรียบเหมือนการ
 ชิงตาข่ายใหญ่ ซึ่งจับอะไรได้มากก็จริง แต่จะมีสิ่งเล็กๆ ที่

หลุดรอดไปได้ วิทยาศาสตร์จะไม่สามารถบอกท่านว่า ทำไมเมื่อท่านขึ้นไปอยู่บนยอดภูกระดึง ท่านจึงซาบซึ้งกับความงามของพระอาทิตย์ตกดิน วิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์เรื่องสุนทรียภาพและความดีในจิตใจที่เป็นคุณค่าของชีวิต นี่คือข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์

พลินยู้ง กล่าวถึงข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ไว้ว่า “นักวิทยาศาสตร์พยายามเปิดประตูความลึกลับของธรรมชาติ ขณะที่เขาเกือบจะทำสำเร็จอยู่แล้ว ประตูของธรรมชาติก็ปิดตัวเองลงมา นั่นก็คือ เมื่อนักวิทยาศาสตร์พยายามศึกษาเรื่องสสาร เขาไปสิ้นสุดยุคที่อีเล็คตรอน เมื่อเขาศึกษาเรื่องชีวิตเขาก็ไปสิ้นสุดยุคที่โปรโตพลาสม์ และเมื่อนักวิทยาศาสตร์ศึกษาเรื่องจิตวิญญาณ เขาก็ไปสิ้นสุดยุคที่คลื่นสมอง”

ถ้าเราตระหนักถึงข้อจำกัดอันนี้ของวิทยาศาสตร์ เราจะสามารถขีดวงให้วิทยาศาสตร์ศึกษาเฉพาะเรื่องที่เป็นวัตถุรูปธรรม ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจนามธรรมนั้นอยู่พ้นวิสัยเกินกว่าวิทยาศาสตร์จะพิสูจน์เพื่อยอมรับหรือหักล้างได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า อาณาจักรแห่งสติปิรามณ เป็นพรหมแดนของนักวิทยาศาสตร์ ส่วนอาณาจักรแห่งคุณค่าทางจิตใจ เป็นพรหมแดนของศาสนา เช่นเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดนี้ ก็อยู่ในพรหมแดนของศาสนา

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สามารถพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง บางครั้งวิทยาศาสตร์ต้องอาศัยอุปกรณ์เทคโนโลยีเช่นเครื่องจุลทรรศน์หรืออุลตราซาวนด์เข้าช่วยพิสูจน์ นั่นก็เป็นการขยายวิสัยความสามารถของประสาทสัมผัสเท่านั้น

ความรู้ทางศาสนาเช่นเรื่องสวรรค์นิพพานเป็นสิ่งที่อยู่เหนือการพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า จึงต้องอาศัยสัมผัสที่หก คือใจรับรู้โดยตรง ท่านผู้ได้ฉานสมาบัติหรืออภิญญาจะสัมผัสโดยตรงกับความรู้ทางศาสนา เกิดความรู้ที่เรียกว่า intuition หรือความรู้ที่เกิดโผลงขึ้นจากภายใน สำหรับผู้ยังไม่ได้ฉานสมาบัติ หรืออภิญญาอ่อนแอไม่มีประสบการณ์ตรงในทางศาสนา เช่นในเรื่องความมีอยู่ของจิตวิญญาณอย่างเป็นอิสระจากระบบสมอง บางคนด่วนสรุปว่าจิตวิญญาณไม่มีจริงจะมีก็แต่กระบวนการคิด ซึ่งเป็นผลผลิตของระบบสมอง นักปรัชญาชื่อ กิลเบิร์ต ไรล์ (Gilbert Ryle) ยึดถือทัศนะทำนองนี้ เขากล่าวว่า จิตคือผีในเครื่องจักร (Mind is a ghost in the machine)

สมมติว่า มีคนเอาหุ่นยนต์คอมพิวเตอร์ไปปล่อยไว้ในป่าทวีปอาฟริกา ชาวป่ามาเห็นหุ่นยนต์เข้ารู้สึกประหลาดใจ ทรูบโครงภายนอกของหุ่นยนต์เป็นหลัก แต่มันเดินได้ พูดได้

ตอบคำถามได้ ทำอะไรได้เหมือนคนจริงๆ ชาวป่าจึงนำหุ่นยนต์ไปหาหัวหน้าเผ่า เพื่อให้ตรวจสอบดูว่าเหตุใดหุ่นยนต์จึงทำอะไรได้เหมือนคน หัวหน้าเผ่าถอดชิ้นส่วนแต่ละชิ้นออก เขาพบโลหะต่างๆ ไม่พบสิ่งพิเศษอะไรที่ทำให้หุ่นยนต์พูดได้ ชาวป่าจึงสรุปว่า ที่หุ่นยนต์เดินได้พูดได้เพราะมีสิ่งอยู่ข้างในโครงเหล็ก ชาวป่าจึงเอานำหุ่นยนต์ไปตั้งไว้กลางหมู่บ้านเพื่อเช่นไหว้ผีที่สิ่งอยู่ในเครื่องจักรตามคติความเชื่อของชาวป่า

แท้ที่จริงนั้น ไม่มีสิ่งอยู่ในหุ่นยนต์ การที่หุ่นยนต์เดินได้พูดได้เพราะมีสมองกลซึ่งเป็นการผสมกันอย่างถูกส่วนของเครื่องจักร ชาวป่าไม่รู้จักสมองกลจึงก็เก้กักเอาว่าเป็นผีสิ่งอยู่ในเครื่องจักร ในลักษณะเดียวกัน การที่มนุษย์เดินได้พูดได้ เพราะมีระบบสมองที่ทำงานคล้ายกับสมองกลของหุ่นยนต์ คนทั่วไปไม่เข้าใจเรื่องนี้ จึงเรียกสิ่งที่ทำให้มนุษย์เดินได้พูดได้ว่า จิตอันที่จริงนั้นจิตไม่มีอยู่จริง จิตก็เหมือนกับสิ่งที่ชาวป่าเชื่อว่าเป็นผีสิ่งอยู่ในหุ่นยนต์นั่นเอง ในหุ่นยนต์ไม่มีผีสิ่งอยู่ฉันใด ในร่างกายก็ไม่มีจิตวิญญาณแทรกสถิตอยู่ฉันนั้น นักวิทยาศาสตร์จึงสรุปว่า จิตวิญญาณเป็นเพียงผลผลิตของระบบสมองที่ทำงานแบบเครื่องคอมพิวเตอร์ เมื่อคนเราตายไป ไม่มีจิตวิญญาณไปเกิดใหม่

ปายาสีราชัญญสูตร*

ผู้ที่เชื่อว่าคนเราตายแล้วสูญมีอยู่ทุกยุคทุกสมัย ในอินเดียโบราณ มีกลุ่มนักคิดชื่อจรวาก เป็นพวกที่ถืออุจเฉท-ทัญญู คือเชื่อว่าตายแล้วสูญ ในพระไตรปิฎกพระสูตรชื่อว่า ปายาสีราชัญญสูตร บันทึกการโต้วาจาระหว่างพระกุมารกัสสปเถระกับพระยาปายาสี เรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ ในพระสูตรนี้ พระยาปายาสียึดถือทัศนะของจรวาทที่ว่าตายแล้วสูญ

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน เจ้าเมืองเสตัพพนครชื่อว่าพระยาปายาสีได้ไปสนทนารธรรมกับพระกุมารกัสสปเถระ ตอนหนึ่งพระยาปายาสีถามว่า “โลกหน้ามีจริงหรือไม่” พระเถระตอบว่า “มีจริง” พระยาปายาสีไม่เชื่อแล้วกล่าวต่อไปว่า “ข้าพเจ้ามีญาติผู้ทำกรรมชั่วเอาไว้ เมื่อเขาจวนจะตาย ข้าพเจ้าสั่งพวกเขาว่าถ้าพวกท่านตายไปตกนรก จงรีบกลับมาส่งข่าวให้เราทราบด้วยว่านรกมีจริง ปรากฏว่าพวกนั้นตายแล้วก็เงียบหายไปเลย ไม่มีสักรายเดียวที่กลับมาส่งข่าวว่า นรกมีรูปลักษณะเป็นเช่นไร ข้อนี้แสดงว่าโลกหน้าไม่มีจริง คนเราตายแล้วก็สูญเท่านั้น”

พระกุมารกัสสปเถระยกอุปมาเปรียบเทียบให้ฟังว่า “เปรียบเหมือนโจรทำความผิดคดีอุกฉกรรจ์ ถูกตำรวจจับได้ แล้วนำไปหลักประหารชีวิต ถ้าโจรนั้นขอร้องให้ตำรวจผ่อนผัน

ปล่อยเขากลับไปต่างจังหวัดเพื่อแจ้งข่าวร้ายแก่ญาติมิตรของเขา ตำรวจจะยอมปล่อยตัวโจรหรือไม่”

พระยาปายาลิตตอบว่า “ตำรวจไม่ปล่อยแน่”

พระเถระจึงกล่าวว่า “ข้อนี้ฉันใด สัตว์ที่ตกนรกก็ฉันนั้นเหมือนกัน พวกเขารับทัณฑ์กรรมในนรกอยู่ ย่อมไม่ได้รับอนุญาตจากนายนิรบาลให้ลามาแจ้งข่าวนรกแก่ท่านเป็นแน่”

พระยาปายาลิตไม่ยอมเชื่อง่ายๆ เสนอประเด็นปัญหาใหม่ว่า “ข้าพเจ้าพบสมณพราหมณ์ที่ประพฤติตีประพฤติชอบแล้ว แน่ใจว่าท่านเหล่านั้นจะไปเกิดในสวรรค์ เมื่อท่านเหล่านั้นใกล้จะสิ้นชีวิต ข้าพเจ้าขอรับรองว่า ถ้าพวกท่านไปเกิดในสวรรค์ขอมิมนต์กลับมาบอกข้าพเจ้าด้วยว่าสวรรค์มีจริง ท่านเหล่านั้นก็รับปากรับคำเป็นมั่นเหมาะ หลังจากตายไปแล้วก็ไม่มีสักท่านเดียวที่จะมาบอกข่าว ข้อนี้แสดงว่าสวรรค์ไม่มีจริง คนเราตายแล้วสูญไปเลย”

พระกุมารกัสสปเถระตอบคำถามด้วยข้ออุปมาเปรียบเทียบว่า “สมมติว่า ชายคนหนึ่งตกไปในหลุมอุจจาระจนมิดศีรษะ มีคนจับตัวเขาดึงพ้นจากหลุมได้ เขาอาบน้ำชำระร่างกายแล้วพักผ่อนสบายอยู่บนปราสาท ขอถามว่า ชายผู้นั้นจะยอมตกลงไปในหลุมอุจจาระอีกหรือไม่”

พระยาปายาลิตตอบว่า “ไม่ยอมแน่ๆ”

พระเถระอธิบายต่อไปว่า “พวกที่ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ก็เช่นเดียวกัน พวกเขาเสวยสุขเพลิดเพลินอยู่บนสวรรค์ แล้วมองโลกมนุษย์เหมือนหลุมอุจจาระ ย่อมไม่อยากจะกลับมายังโลกมนุษย์เพื่อแจ้งข่าวสวรรค์แก่ท่าน ยิ่งไปกว่านั้น วันเวลาในสวรรค์ก็ยาวนานกว่าวันเวลาในโลกมนุษย์ กล่าวคือร้อยปีของโลกมนุษย์เท่ากับหนึ่งวันหนึ่งคืนของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถ้าคนรู้จักท่านไปเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ตั้งใจว่าเสวยสุขอยู่ในสวรรค์สักสามราตรีแล้วค่อยลงมาส่งข่าวแก่ท่านว่ามีสวรรค์อยู่จริง เทวดาเหล่านั้นจะลงมาบอกข่าวได้ทันการณ์หรือไม่”

พระยาปาयाลิตอบว่า “ไม่หรอก เพราะข้าพเจ้าคงจะตายไปตั้งนานแล้ว เนื่องจากสามราตรีอยู่บนสวรรค์เท่ากับสามร้อยปีอยู่บนโลกมนุษย์ แต่ใครกันเล่าที่บอกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีอยู่จริง และเทวดาชั้นดาวดึงส์อายุยืนถึงเพียงนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่าน”

พระเถระอธิบายว่า “คนที่ตาบอดแต่กำเนิด มองอะไรไม่เห็นเลยจึงกล่าวว่า สีขาว สีแดงไม่มี พระอาทิตย์ไม่มี ผู้ที่มองเห็นสีขาวสีแดงก็ไม่มี การที่เขากล่าวเช่นนั้นจะชื่อว่าถูกต้องหรือไม่”

พระยาปาयाลิตอบว่า “ไม่ถูกต้อง”

พระเถระอธิบายต่อไปว่า “การที่ท่านปฏิเสธเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน สมณพราหมณ์ที่อาศัยเสนาสนะป่าอันสงัด ไม่ประมาท บำเพ็ญเพียรจนได้คาทิพย์สามารถมองเห็นโลกนี้โลกหน้าทั้งหมู่มวลที่เกิด (โอปปาติกะ) ด้วยคาทิพย์ที่วิเศษกว่าตาเนื้อของมนุษย์ ดังนั้นเรื่องโลกหน้าเป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยคาทิพย์และไม่เป็นสิ่งที่พึงเห็นด้วยตาเนื้ออย่างที่ท่านเข้าใจ”

จากเรื่องที่เล่ามาถึงตรงนี้ เราพบจุดสำคัญข้อหนึ่ง นั่นคือท่านพระกุมารกัสสปเถระอ้างคาทิพย์ เป็นเครื่องยืนยันความมีอยู่ของโลกหน้าและนรกสวรรค์ ความรู้ที่ได้จากคาทิพย์เป็นความรู้พิเศษ (อภิปัญญา) ซึ่งคนธรรมดาทั่วไปไม่อาจมีส่วนร่วม ท่านผู้มีคาทิพย์จะหมดความสงสัยเรื่องความมีอยู่ของโลกหน้าหรือจิตวิญาณ แต่สำหรับผู้ที่ไม่มีการสัมผัสทางศาสนาในระดับคาทิพย์ ย่อมมีความสงสัยในเรื่องโลกหน้าหรือนรกสวรรค์เป็นธรรมดา พระยาปายาลิยังไม่ได้คาทิพย์ ดังนั้นเขาจึงไม่เชื่อคำอธิบายของพระกุมารกัสสปเถระ ยิ่งไปกว่านั้นพระยาปายาลิยังตั้งคำถามที่แหลมคมว่า “ถ้าสมณพราหมณ์ผู้มีคาทิพย์เห็นว่าสวรรค์เป็นถิ่นที่น่าอภิรมย์กว่าโลกมนุษย์ โฉนท่านเหล่านั้นจึงไม่ชิงฆ่าตัวตาย เพื่อรีบไปเกิดเสวยสุขบนสวรรค์วิมาน เท่าที่พบมา ท่านเหล่านั้นล้วนรักตัว

กลัวตายกันทั้งนั้น นี่แสดงว่าโลกหน้าไม่มีจริง”

พระเถระตอบว่า “การมาตัวตายเท่ากับใจเร็วด่วนได้ เหมือนกับผู้หญิงคนหนึ่งตั้งครรภ์แก่ อยากรู้ว่าเด็กในครรภ์ เป็นหญิงหรือชายก็เอามีดผ่าท้องดู เธอทำลายชีวิตตนเองและ เด็กในครรภ์เพราะความโง่เขลาเบาปัญญา สมณพราหมณ์ผู้มี ศีลย่อมไม่ชิงสุกก่อนห่ามเช่นนั้น ท่านเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ต่อไปยาวนานเพียงไร ก็มีโอกาสทำบุญเป็นอันมากเพียงนั้น ด้วยการสงเคราะห์ชาวโลกยิ่งๆ ขึ้นไป เหมือนหญิงที่ฉลาดรักษา ครรภ์ของตนให้ครบ ๑๐ เดือนฉะนั้น”

พระยาปายาสลิกกล่าวว่า “ที่ท่านพูดมาก็จริงอยู่หรอก แต่ถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็ยังเชื่อว่า ไม่มีโลกหน้า ไม่มีจิต วิญญาณไปเกิดใหม่ ไม่มีผลกรรมดีกรรมชั่ว”

พระกุมารกัสสปเถระอธิบายต่อด้วยอุปมาอีกหลายข้อ มีอุปมาข้อหนึ่งซึ่งคล้ายกับเรื่องหุ่นยนต์ที่ยกมาแล้วในตอนต้น พระเถระใช้อุปมาเรื่องการเป่าสังข์ดังนี้

เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์คนหนึ่ง ถือสังข์เดินไปยังชนบท ชายแดนแห่งหนึ่ง เป่าสังข์ขึ้น ๓ ครั้ง แล้ววางสังข์ไว้บนพื้นดิน ชาวบ้านได้ยินเสียงสังข์ก็ชอบใจ พวกเขาไม่เคยเห็นสังข์มาก่อน จึงถามว่าเสียงอะไร พอลคนเป่าสังข์ตอบว่า เป็นเสียงสังข์ ชาวบ้านอยากฟังเสียงสังข์อีก แต่ไม่รู้วิธีทำให้มันมีเสียง

จึงจับสังข์คว่ำบ้าง หงายบ้าง เคาะบ้าง ตีบ้าง สังข์ก็ไม่ดังสักที คนเป่าสังข์ทนรำคาญไม่ไหวจึงหยิบสังข์ขึ้นมา พร้อมกับสาธิตวิธีเป่าให้ชาวบ้านดูด้วยการเป่าสังข์ ๓ ครั้ง แล้วเดินจากไป ชาวบ้านเห็นดังนั้นจึงได้บทสรุปว่า การที่สังข์จะส่งเสียงดังได้เพราะอาศัยเหตุ ๓ ประการคือ (๑) คนเป่า (๒) ความพยายามเป่า และ (๓) ลมจากปากของคนเป่า ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยทั้งสามประการนี้แล้ว สังข์ส่งเสียงดังไม่ได้

พระกุมารกัสสปเถระสรุปเรื่องนี้ว่า ร่างกายของคนเราก็คงเช่นกัน ต้องอาศัยเหตุ ๓ ประการคือ (๑) อายุ (๒) ใอันหรืออุณหภูมิต่ำ และ (๓) วิญญาณ จึงสามารถยืน เดิน นั่ง นอนได้ เห็นได้ คิดได้ ทำได้ ถ้าไม่มีเหตุปัจจัย ๓ ประการนี้แล้ว ร่างกายทำอะไรไม่ได้

บทสรุปของพระกุมารกัสสปเถระก็คือมนุษย์มีจิตวิญญาณซึ่งสามารถไปหาภพภูมิเกิดใหม่ในโลกหน้า บทสรุปนี้ทำให้พุทธศาสนามีจุดยืนต่างจากนักวัตถุนิยมที่เห็นว่า จิตคือผีในเครื่องจักร เมื่อนักวัตถุนิยมค้นหาจิตไม่พบด้วยประสาทสัมผัส เขาก็สรุปว่าจิตไม่มีจริง แต่พุทธศาสนาเห็นว่าจิตวิญญาณมีจริง และการจุดปฏิสนธิของจิตวิญญาณเหล่านั้นเป็นสิ่งที่อาจเห็นได้ด้วยตาทิพย์ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงมีจุดอุปมาตญาณ คือการหยั่งรู้จุดและอุปบัติของจิตวิญญาณต่างๆ บาง

ครั้งเราไม่อาจ พิสูจน์เรื่องนี้ได้ เพราะยังไม่มีดาทิพย์ เราจึงฝากศรัทธาไว้กับคำสอนของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ท่านพบเห็นด้วยดาทิพย์ของท่านแล้วประกาศสั่งสอนเรื่องโลกหน้า ศรัทธาท่านเองนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งตถาคตโพธิสัทธา จัดเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของศาสนา

จากเรื่องราวที่พิจารณามานั้น เราพอจะสรุปทัศนะทางพระพุทธศาสนาได้ว่า จิตหรือวิญญาณมีอยู่จริง เรียกว่า วิญญาณธาตุ จิตมีความเป็นจริงในตัวเอง ไม่ได้เป็นผลผลิตของร่างกายหรือระบบสมอง จึงไม่ดับสลายไปพร้อมกับร่างกายในเวลาสั้นชีวิต อย่างไรก็ตาม จิตต้องอาศัยกระบวนการทางสมอง (brain process) ของฝ่ายร่างกายเป็นเวทีแสดงออกของความคิด สมองเป็นหทัยวัตถุ หรือฐานที่ตั้งกองบัญชาการของจิต จิตที่ไม่มีกายก็ไม่สามารถแสดงออก ส่วนกายที่ไร้จิตก็ไม่ต่างอะไรจากท่อนไม้ ฉะนั้น กายกับจิตจึงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น และทำกิจกรรมร่วมกัน ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า

หฺนฺยนตฺทำด้วยไม้ เป็นของว่างเปล่าจากตัวตน ไม่มีชีวะ
 ไม่มีชีวิตแต่ทว่าเดินก็ได้ หยุดก็ได้ ปรากฏเหมือนของมีชีวิต
 มีความดำริ มีความพยายาม ด้วยอำนาจการประกอบกันเข้า
 แห่งไม้กับเชือก ฉันทิใด แม้นามรูป (จิตและกาย) นี้บัณฑิตพึง

เห็นว่าว่างเปล่าจากตัวตน ไม่มีชิวะ ไม่มีความดำริ แต่ทว่า
เดินก็ได้ หยุดก็ได้ ปรากฏเหมือนสิ่งมีความดำริ มีความ
หมาย ด้วยอำนาจการประกอบกันและกันเข้า ฉะนั้น

จิตปัสสธ

จิตคืออะไร? จิตคือสิ่งที่คิดถึงเรื่องราวๆ ดังคำนิยามที่
ว่า อารมมณฺ์ จินฺเตตฺติ จิตฺตํ จิตฺตํ คือธรรมชาติที่คิดถึงอารมณ์
อารมณ์คือสิ่งที่จิตคิด ๖ ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส
สัมผัส และธรรมารมณฺ์ (จินตภาพ) เมื่อจิตคิดถึงสิ่งใดก็ตาม
จะประกาศเปิดเผยสิ่งนั้นให้ปรากฏในโลก ถ้าโลกนี้ไม่มีจิตสิ่ง
ต่างๆ ที่มีอยู่ก็ไม่ถูกรับรู้ สิ่งเหล่านี้มีก็เหมือนไม่มี เช่น ต้น
หญ้าไม่รู้ว่าตัวเองอยู่บนแผ่นดิน แผ่นดินไม่รู้ว่ามิถุนเขา ภูเขา
ไม่รู้ว่ามิถุนเขาอยู่ข้างๆ ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในความลึบดำมืด
เพราะไม่มีการรับรู้ซึ่งกันและกัน แต่เพราะโลกนี้มีจิต ความมี
อยู่ของสิ่งต่างๆ จึงถูกประกาศเปิดเผยออกมา

จิตจึงเหมือนแสงไฟส่องสว่างโลกนี้ จิตคิดไปทางใด
โลกก็ถูกเปิดเผยในทิศทางนั้น เช่นเดียวกับเวลาที่เราขึ้น
เฮลิคอปเตอร์ในคืนเดือนมืด เฮลิคอปเตอร์บินอยู่เหนือภูเขา
เราฉายไฟสปอตไลท์ลงบนยอดเขา แสงไฟสปอตไลท์พุ่งไป
ที่ใดที่นั้นก็ถูกเปิดเผยให้ปรากฏออกมา จิตเหมือนกับแสงไฟ

สปอตไลท์นี้ ท่านจึงเรียกว่า ปภัสสร แปลว่าส่องแสงสว่าง
 ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ปภัสสรमितํ ภิกขเว จิตตํ ตถฺย โข อาคนฺตุ
 เกหิ อุปฺกภิเลสฺหิ อุปฺกภิลิฏฺจํ แปลว่า ภิกษุทั้งหลายจิตนี้
 ปภัสสร แต่จิตนั้นแลถูกอุปภิเลสที่จรมาทําให้เศร้าหมอง

จิตได้ชื่อว่าปภัสสรเพราะส่องสว่างให้สิ่งต่างๆ ในโลก
 ปรากฏ จิตเหมือนแสงไฟฉายที่สาดส่องไปในความมืดมิดแล้ว
 เปิดเผยสิ่งต่างๆ บางครั้งแสงไฟอาจเปลี่ยนสีไปตามสีของ
 กระจกที่ครอบดวงไฟ ถ้ากระจกสีเขียว แสงไฟจะเป็นสีเขียว
 และสิ่งที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีเขียวตามสีของแสงไฟ ถ้า
 กระจกครอบสีแดง แสงไฟจะมีสีแดง และภาพของสิ่งที่ถูก
 เปิดเผยก็จะเป็นสีแดงเช่นกัน ถ้ากระจกสีขาวสดใส แสงก็จะ
 ปภัสสรส่องใส ภาพที่แสงไฟไปกระทบก็ไม่ถูกบิดเบือน

จิตของคนเช่นเดียวกับดวงไฟฉาย ก็เลสต่างๆ เหมือน
 กับกระจกสีที่ห่อหุ้มดวงไฟนั้น จิตที่มีความโลภห่อหุ้มก็จะมอง
 แต่สิ่งที่น่าปรารถนาไม่ชอบใจได้ จิตที่มีความโกรธห่อหุ้มก็มัก
 จับผิดคนอื่น จิตที่มีกิเลสห่อหุ้ม จะไม่สามารถเปิดเผยสิ่ง
 ต่างๆ ให้ปรากฏตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับดวงไฟที่มี
 กระจกครอบเป็นสีเขียว แสงไฟจึงเป็นสีเขียว และทำให้สิ่ง
 ต่างๆ ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย จิตของปุณฺชนที่ถูกกิเลสห่อ
 หุ้มมักบิดเบือนภาพที่ปรากฏให้ต่างจากความเป็นจริง เมื่อ

เรามองใครสักคน เรามักตัดสินเขาไปตามอำนาจกิเลสว่าสวยหรือไม่สวย น่ารักหรือน่าชัง ถูกชะตาหรือไม่ถูกชะตา นี่แสดงว่าเราไม่ได้มองเขาตามความเป็นจริง เราปรุงแต่งไปตามอำนาจกิเลส สิ่งที่ปรุงแต่งจิตมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายเลว นักอภิธรรมเรียกสิ่งที่ปรุงแต่งจิตว่า เจตสิก ดังคำนิยามที่ว่า เจตสิก นิยุตต์ เจตสิกั ธรรมชาติที่ประกอบเข้ากับจิต เรียกว่า เจตสิก ซึ่งมีจำนวน ๕๒ ชนิด มีทั้งฝ่ายดี ฝ่ายเลว และฝ่ายเป็นกลาง

จิตของปุถุชนมองโลกต่างจากจิตของพระอรหันต์ ปุถุชนมักมองโลกด้วยเจตสิกฝ่ายไม่ดี จึงปรุงแต่งเป็นรักชอบหรือเกลียดชังไปตามสถานการณ์ ภาพของโลกที่จิตมองจึงถูกปิดเปื้อน แต่พระอรหันต์ผู้ตัดกิเลสได้ขาด ไม่มีการปรุงแต่งเป็นชอบหรือชัง ทั้งนี้เพราะท่านรู้เห็นตามความเป็นจริง (ยถาภูตฺ ปชานาติ) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนท่านพาหิยะ ทารุจิริยะว่า พาหิยะ ในการใดเมื่อท่านเห็นสักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังสักแต่ว่าฟัง เมื่อทราบสักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้สักแต่ว่ารู้ ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มี ในกาลใดท่านย่อมไม่มี ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”

จิตปุถุชนประกอบด้วยเจตสิกทั้งฝ่ายดี (กุศล) และฝ่าย

เลว (อกุศล) เจตสิกฝ่ายอกุศลที่สำคัญคือ โลภะ โทสะ และ
 โมหะ ตัวโมหะนี้คืออวิชชาเป็นหัวหน้าของกิเลสทั้งหลาย
 เจตสิก ฝ่ายกุศลที่สำคัญก็คือ อโลภะ อโทสะ และปัญญา
 เจตสิกทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ในจิตมนุษย์
 เราเรียกเจตสิกฝ่ายดีว่าคุณธรรมหมายถึงคุณสมบัติที่ดีในจิต
 และเรียกเจตสิกฝ่ายไม่ดีว่ากิเลส

กิเลส ๓ ชั้น

กิเลส หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ตามปกติจิตนี้
 ปรกัสนรมองใสตามธรรมชาติ แต่ต้องเศร้าหมองเพราะมีกิเลส
 เข้ามาแปดเปื้อนกิเลสมี ๓ ชั้นคือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส
 และวิตีกกมกิเลส

๑) อนุสัยกิเลส หมายถึงกิเลสอย่างละเอียดที่ตกตะกอน
 นอนนอนอยู่กันบึงส่วนลึกของจิต กิเลสชั้นนี้มักไม่ปรากฏเด่นชัด
 ท่านจึงเปรียบอนุสัยกิเลส เหมือนตะกอนที่นอนอยู่กันตม่น้ำ
 ในตมที่มีตะกอนนอนอยู่กันตม่น้ำในตมมีลักษณะใสข้างบน
 แต่เมื่อใครไปกวณเข้า ตะกอนข้างล่างจะฟุ้งขึ้นมา น้ำก็จะขุ่น
 จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ถูกอารมณ์ภายนอกมากระทบ จิตจะ
 สงบอยู่ได้ อนุสัยกิเลสก็ไม่ฟุ้ง จิตก็ดูบริสุทธิ์และปรกัสนรมอง
 ใส เหมือนความใสของน้ำในตมก่อนที่ตะกอนจะฟุ้งขึ้นมา

เมื่อจิตถูกอารมณ์ยั่วยวน อนุสัยที่เป็นตะกอนจะฟุ้งขึ้น จิตก็
ขุ่นมัว ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า จิตนี้ปกติสรมองใส แต่
เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสจรมากกระทบ ในที่นี้จิตปกติสรมอง
มีอนุสัยกิเลสอยู่ แต่ดูบริสุทธิ์ส่องใส เพราะกิเลสตกตะกอน
นอนอยู่ในส่วนลึก เมื่อมีอะไรมาทวนกิเลสส่วนนี้ให้ฟุ้งขึ้นมา
จิตก็เศร้าหมอง อนุสัยกิเลสมี ๓ ชนิด คือ

- ก. รากานุสัยคือเชื้อแห่งความกำหนดหรือความอยากได้
- ข. ปฏิมานุสัย คือเชื้อแห่งความชัง
- ค. อวิชชานุสัย คือเชื้อแห่งความหลง

๒) ปริยภูฐานกิเลส หมายถึงกิเลสอย่างกลางที่กลุ้มรม
จิตให้อยู่ไม่เป็นสุข ได้แก่อนุสัยกิเลสที่ถูกทวนให้ฟุ้งขึ้นมาใน
ระดับหนึ่งนั่นคือ รากานุสัยฟุ้งออกมาเป็นราคะ ปฏิมานุสัยฟุ้ง
ออกมาเป็นโทสะ และอวิชชานุสัยฟุ้งออกมาเป็นโมหะ กิเลส
๓ กองนี้คือ ราคะ โทสะ โมหะ เปรียบเหมือนใจรปล้นใจ
ทำให้หาความสงบไม่ได้ เช่นเราถูกยั่วให้โกรธ ความโกรธเป็น
โทสะที่ทำให้หงุดหงิดจนนอนไม่หลับ นี่คือปริยภูฐานกิเลส
ที่ปล้นความสงบใจ ถ้าควบคุมไว้ได้ก็เพียงแต่ยึดอัดกักตักกลุ้ม
มีสภาพเช่นเดียวกับน้ำเดือดที่มีตะกอนหมุ่นวนอยู่ภายใน
หม้อน้ำ แต่ถ้าควบคุมไม่ได้ กิเลสก็กระฉอกออกมา เป็นเหตุ
ให้ประกอบกรรมชั่วต่างๆ กลายเป็นกิเลสขั้นที่ ๓

๓) วิติกมกิเลส คือกิเลสอย่างหยาบที่ควบคุมไม่ได้ จึงกระฉอกออกมาทำการล่วงละเมิดศีลธรรม ข้อนี้หมายความว่า เมื่อราคะมีกำลังแรงขึ้น กลายเป็นอกิขณา ความเพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น เมื่อโทสะมีกำลังแรงขึ้น ก็กลายเป็นพยาบาท คือคิดทำร้ายผู้อื่น ลำพังโทสะยังไม่คิดทำร้ายใคร เป็นแต่ความขัดเคืองอยู่ในใจ เมื่อใดโมหะมีกำลังแรงมากขึ้นก็กลายเป็นมัจฉาทิฎฐิ คือเห็นผิดเป็นชอบ เช่นความเห็นผิด ๑๐ ประการดังได้กล่าวไว้ข้างต้น อกิขณา พยาบาท มัจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นวิติกมกิเลส คือเป็นกิเลสที่จะทำให้ล่วงละเมิดศีลธรรมทางกายและทางวาจา พุดง่าย ๆ ก็คือ เป็นกิเลสที่กระฉอกออกมาแปดเปื้อนรบกวนคนอื่น

กรรมและความรับผิดชอบ

กิเลสเกี่ยวข้องกับกรรมตรงที่ว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรมไม่ดีคืออกุศลกรรม ส่วนคุณธรรมเป็นเหตุให้ทำกรรมดีคือกุศลกรรม กรรมแปลว่าการกระทำ การกระทำที่แสดงออกทางกายเรียกว่ากายกรรม การกระทำทางวาจาเรียกว่า วาจากรรม ลำพังความคิดเรียกว่ามโนกรรม กรรมที่จะมีผลหรือวิบากต้องเป็นการกระทำที่มีเจตนาเป็นตัวนำเสมอ มนุษย์เกิดมาพร้อม กับความคิดริเริ่ม (อาร์มภธาตุ) จึงมีเสรีภาพที่จะ

เลือกทำ หรือไม่ทำสิ่งต่างๆ มนุษย์ไม่ใช่เป็นเพียงผลผลิตของมวลสาร ถ้าจิตมนุษย์เป็นเพียงผลรวมของระบบประสาทและสมอง มนุษย์ก็จะตกเป็นทาสของสิ่งเร้าตลอดเวลา เช่นเดียวกับดอกไม้ในแจกันนี้ เมื่อเรารดรดด้วยน้ำเย็น ดอกไม้ก็สดชื่น เมื่อถูกรดรดด้วยน้ำร้อน ดอกไม้ก็เหี่ยวเฉา ถ้าได้สิ่งแวดล้อมดีมนุษย์ก็มีสุข ถ้าได้สิ่งแวดล้อมไม่ดี มนุษย์ก็มีทุกข์ ถ้าเป็นเช่นนี้ มนุษย์ไม่มีเสรีภาพ และเขาไม่ควรรับผิดชอบ หรือเสวยวิบากกรรมที่กระทำลงไป ถ้าอาชญากรคนหนึ่งทำผิดอย่างร้ายแรงเช่นปล้นมาเจ้าทรัพย์ เขาอาจจะแก้ตัวว่าที่ทำผิด เพราะพ่อแม่อบรมเขาไม่ดีเอง และเพราะเขาอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี เมื่อเขากลายเป็นคนเลว สังคมต่างหากที่ต้องรับผิดชอบ ตัวเขาเป็นเหยื่อของระบบสังคมอันเลอะเทอะ เขาอาจจะปิดความรับผิดชอบให้พ้นตัวอย่างนี้

อิสปเล่าว่า มีแม่คนหนึ่ง เมื่อลูกของตนไปโรงเรียนและขโมยดินสอของเพื่อนกลับบ้าน แม่ดีใจบอกว่าลูกรู้จักพึ่งตนเองตั้งแต่ยังเด็ก ลูกจึงได้ใจ วันต่อมาเขาขโมยสมุดบ้างยางลบบ้าง แม่ก็พูดให้กำลังใจ เมื่อแม่ไม่ยอมอบรมตักเตือน ลูกจึงไม่รู้อะไรผิดอะไรถูก โตขึ้นกลายเป็นโจรปล้นจี้ชาวบ้าน ตำรวจจับได้ส่งตัวขึ้นศาล ศาลตัดสินให้แขวนคอ ในวันที่เขาจะถูกแขวนคอนั้น ผู้คุมนำโจรคนนั้นไปสู่ที่ประหาร แม่

เดินร้องไห้ตามหลังไป แก่เสียใจที่ลูกจะต้องตาย ลูกดูหน้าแม่ซึ่งเดินมาในฝูงชนแล้วก็บอกผู้คุมให้บอกแม่มาหาเขาหน่อย เขามีอะไรจะสั่งเสียเป็นครั้งสุดท้าย พ่อแม่มาใกล้และเอียงหูเข้าหาเขา ลูกซึ่งเป็นโจรคนนั้นได้กักใบหูแม่ขาดทันที คนทั้งหลายจะรุมประหัตประหารคนนั้น กล่าวว่โจรใจคอโหดร้าย แต่โจรคนนั้นตระโกนบอกท่านทั้งหลายฟังก่อน ท่านเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนโหดร้ายหรือ แท้ที่จริงที่ข้าพเจ้าเป็นคนโหดร้ายนั้น เพราะข้าพเจ้ามีแม่ที่โหดร้ายกว่าข้าพเจ้าต่างหาก แม่ไม่ตักเตือนไม่สั่งสอนเมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็ก ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจะต้องจบชีวิตเยี่ยงโจรที่ถูกประหารอย่างนี้

ฮิลปสรุปว่า ถ้าลูกเป็นโจร พ่อแม่ก็มีส่วนแห่งการสร้างความเป็นโจรให้กับลูก

ในนิทานเรื่องนี้ โจรพยายามบอกว่าเขาไม่ใช่คนที่ต้องรับผลกรรมเพียงลำพัง แม่ของเขามีส่วนต้องรับผิดชอบด้วย ในกรณีนี้ แม่ของเขาก็คควรถูกจับใส่คุก แต่กฎหมายทั่วโลกไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้น กฎหมายถือว่าใครทำผิด คนนั้นต้องรับผิดชอบ เพราะมนุษย์มีเจตน์จำนงเสรี เมื่อมนุษย์เลือกทำผิด เขาต้องรับผลของการกระทำ พระพุทธศาสนาก็มีทัศนะเช่นเดียวกัน คือมนุษย์มีเจตนาที่จะตัดสินใจเลือกทำหรือไม่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นั่นเป็นอาร์มภธาตุ คือความสามารถในการริเริ่ม

เพราะมนุษย์เลือกทำกรรมเอง เขาจึงต้องรับวิบากหรือผลของการกระทำ เจตนาจึงมีส่วนสัมพันธ์กับกรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่า เจตนาหิ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ภิกฺษุทั้งหลายเราเรียกเจตนาว่าเป็นกรรม"

เกณฑ์วินิจฉัยกรรม

การกระทำที่มีเจตนาหรือความตั้งใจเป็นตัวนำจึงจะเป็นกรรม การกระทำที่ไร้เจตนาประกอบ เช่นกรณีคนละเมอเดินเวลากลางคืนจัดเป็นเพียงกิริยาอาการที่เกิดขึ้น ยังไม่เป็นกรรม การกระทำจัดเป็นกรรมเพราะมีเจตนาเป็นส่วนกระตุ้น ถ้าเจตนาไม่ตีเพราะประกอบด้วยอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ และ โมหะ กรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ตีนี้เป็นอกุศลกรรม ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาตีมีกุศลมูลคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จัดเป็นกุศลกรรมหรือกรรมดี

แต่อาจมีข้อโต้แย้งว่า เจตนาที่ดีไม่เป็นหลักประกันว่า ผลกรรมจะออกมาดีเสมอไป เช่นพยาบาลฉีดยาให้คนไข้ด้วยเจตนาช่วยชีวิตของเขา แต่เธอฉีดยาผิดทำให้คนไข้ตาย การทำอย่างนี้ของพยาบาลเป็นกรรมดีหรือไม่ ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คืออะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินกรรมดีและกรรมชั่ว

เกณฑ์วินิจฉัยกรรมดีและกรรมชั่วในพระพุทธศาสนา

ประมวลสรุปได้เป็น ๒ ประการคือ

๑) พิจารณามูลเหตุของการกระทำ ว่ากรรมนั้นเกิดจากเจตนาเช่นใด ถ้าเกิดจากเจตนาดีที่มีกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นดีจัดเป็นกุศลกรรม ถ้าเกิดจากเจตนาไม่ดี มีอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นไม่ดีจัดเป็นอกุศลกรรม

๒) พิจารณาผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม นั่นก็คือกรรมใดทำไปแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี ดังบาลีว่า

น ตํ กम्मํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตฺตปฺปติ

ยสฺส อสฺสํมุโข โรหิ วิปากํ ปฏฺวิเสวติ

กรรมใดทำแล้วย่อมเดือดร้อนภายหลัง มีหนานองน้ำตา ร้องไห้อยู่เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดีเลย"

ส่วนกรรมใดทำไปแล้วไม่เดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นดี ดังบาลีว่า

ตถฺยจ กम्मํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานฺตปฺปติ

ยสฺส ปีติโต สุขโม วิปากํ ปฏฺวิเสวติ

กรรมใดทำไปแล้ว ไม่ทำให้เดือดร้อนภายหลัง มีหัวใจชุ่มชื่นเบิกบานเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วดี"

ถ้าเอาเกณฑ์นี้ตัดสิน พยาบาลผู้จัดยาคนไข้ด้วยหวังจะ

ช่วยชีวิต แต่ทำให้คนไข้ตายเพราะความประมาท กรรมของเธอไม่บริสุทธิ์เพราะสร้างความเดือดร้อนขึ้นภายหลัง การกระทำกรรมจะดีหรือไม่ดูกันที่สองส่วนรวมกันคือ เจตนาและผลลัพธ์ที่ตามมา

ภวังคจิตสังสมผลกรรม

กรรมที่ทำด้วยเจตนาดีมีจิตสะอาดผ่องใสและผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่าบุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมองและมีผลออกมาเป็นความทุกข์ ท่านเรียกว่าบาป พระพุทธศาสนาสอนว่าบุญบาปที่เราทำไม่สูญหายไปไหน ดังคำกล่าวที่ว่า กรรมไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมไม่สูญหายไปไหน** เพราะกรรมสามารถติดตามเราไปให้ผลทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า ดังคำกล่าวที่ว่า กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสังสมไว้มีผล*** คำถามที่ตามมาก็คือเราสังสมกรรมไว้ได้อย่างไร มีใครจับบันทึกบัญชีกรรมของเราไว้ เหมือนบัญชีเงินฝากในธนาคารหรือไม่ คนโบราณเชื่อว่ายมบาลเป็นผู้จัดบัญชีกรรมของเรา ถ้าเราทำบุญยมบาลก็บันทึกบุญไว้ในแผ่นทองคำ ถ้าเราทำบาปยมบาลบันทึกไว้ในหนังสือขี้ผึ้ง แต่คนสมัยใหม่บอกว่ายมบาลเลิกใช้ระบบโบราณนั้นแล้ว สมัยนี้ยมบาลท่านบันทึกบัญชีกรรมไว้ในเครื่องคอมพิวเตอร์

คำตอบที่ถูกต้องในเรื่องนี้ก็คือว่า บุญบาปที่เราทำนั้น ไม่ต้องมีใครตามจดจำบันทึกไว้หรอก จิตใจของเรานี่เองเป็นผู้จดจำกรรมทุกอย่างที่เราทำ จิตใจของเราคือกล้องถ่ายภาพที่มีประสิทธิภาพที่สุดในโลก มันจดจำทุกสิ่งทุกอย่างที่เราพบผ่านหรือจับทำ ไม่มีอะไรที่จิตใจของเราไม่บันทึกไว้ หลายนานอาจสงสัยว่า ถ้าจิตใจจดจำไว้ทุกอย่าง แล้วทำไมเราจึงนึกไม่ออก ขอดตอบว่าที่เรานึกไม่ออกเพราะเรื่องนั้นยังถูกเก็บไว้ในจิตใต้สำนึก ที่เรียกว่า ภวังคจิต

ตามปกติจิตเกิดดับทุกขณะ จิตเกิดดับ ๑ ขณะ เรียกว่า จิต ๑ ดวง เมื่อจิตหลายดวงเกิดดับๆ ต่อเนื่องกันไป เราเรียกว่ากระแสจิต โดยเปรียบเทียบกับกระแสน้ำที่เต็มไปด้วยหยดน้ำเล็กๆ เรียงติดต่อกันเป็นสาย กระแสจิตของคนเราก็มีลักษณะเช่นเดียวกับกระแสน้ำ เวลาที่กระแสจิตไหลไปตามปกติโดยไม่ออกมารับรู้เรื่องราว (อารมณ์) ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ จิตในขณะนั้นกำลังคิดอยู่ โดยไม่มีความสำนึก รู้ตัว นักจิตวิทยาเรียกว่าจิตใต้สำนึก (subconscious) พระพุทธศาสนาเรียกว่าภวังคจิต ซึ่งหมายถึงจิตที่ตกภวังค์ โดยไม่ออกมาใส่ใจถึงเรื่องราวในโลกภายนอก เช่นคนที่นอนหลับไม่ฝัน หรือผู้เข้านิโรธสมาบัติ ถือว่ามีจิตตกภวังค์

เมื่อใดก็ตาม จิตออกมารับรู้เรื่องราวผ่านประตู คือ ตา

หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อนั้นจิตอยู่ในวิถี (วิถีแปลว่าทาง) เราเรียกว่าวิถีจิต จิตที่รับรู้ผ่านวิถีจะรู้สำนึกตัว คือเห็นอะไรก็รู้ว่ากำลังเห็น คิดอะไรก็รู้ว่ากำลังคิด วิถีจิตเป็นจิตสำนึก (conscious mind) อันต่างจากภวังคจิตที่เป็นจิตใต้สำนึก เพราะเวลาภวังคจิตคิดจะไม่รู้สึกรู้ว่ากำลังคิดอะไร ดังกรณีของคนนอนหลับโดยไม่ฝัน อันที่จริงจิตยังไม่ดับยังทำงานอยู่ แต่ไม่รู้ตัวว่ากำลังคิด นี่คือลักษณะจิตที่อยู่ในภวังค์

เปรียบเทียบภวังคจิตกับเครื่องไดนาโมปั่นไฟตามหมู่บ้าน วิถีจิตเหมือนกับดวงไฟที่ติดต่อกับปลายสายไฟ ไฟฟ้าเกิดจากเครื่องไดนาโมที่ให้กำเนิดไฟฟ้า มันวิ่งตามสายไฟแล้วก็ส่องแสงที่ดวงไฟ แม้ว่าดวงไฟจะเปิดหรือปิด ไดนาโมนั้นก็ยังปั่นไฟอยู่ ข้อนี้เปรียบได้กับภวังคจิต แม้วิถีจิตจะรับรู้โลกภายนอกหรือไม่ก็ตาม ภวังคจิตซึ่งเหมือนกับไดนาโมนั้นยังทำงานอยู่ตลอดเวลา ภวังคจิตทำงานอยู่ใต้สำนึก เราจึงไม่รู้ตัว สิ่งที่เราพูดและทำทุกอย่างจะถูกบันทึกและเก็บไว้ในภวังคจิต สิ่งที่ถูกเก็บสะสมเรียกว่าวิบาก

วิบากคือผลของกรรมที่ถูกจดจำไว้ในภวังคจิต เหมือนกับข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ในหน่วยความจำของเครื่องคอมพิวเตอร์ กรรมที่เรากระทำทุกอย่างไม่เคยถูกลืม เพราะจะถูกเก็บไว้ในภวังคจิต เมื่อโอกาสมาถึง วิบากกรรมก็ให้ผลจนเห็นชัดเจน

เป็นรูปธรรม ผลกรรมจึงมี ๒ ระยะคือ ระยะแรกเป็นผลที่ถูกเก็บไว้ในภวสังคจิต ชั้นนี้ยังเป็นนามธรรม ระยะที่สอง เป็นช่วงกรรมให้ผลเป็นรูปธรรม เช่นในกรณีที่พยาบาลคนหนึ่งช่วยดูแลคนไข้ชราอย่างเอาใจใส่ โดยไม่ทราบว่ายายชราผู้นั้นเป็นมหาเศรษฐี ต่อมาภายหลังเมื่อคนไข้หายเป็นปกติกลับบ้านแล้วเขารำลึกถึงบุญคุณของพยาบาลผู้นั้น จึงตอบแทนคุณด้วยรางวัลอย่างงาม รางวัลที่ได้รับจัดเป็นผลกรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งเทียบได้กับกรณีที่เราฝากเงินไว้ในธนาคาร เมื่อถึงกำหนดครึ่งปีหรือครบหนึ่งปี เราได้ดอกเบี้ยเป็นเงินก้อนใหญ่ ดอกเบี้ยที่ได้เหมือนกับการให้ผลรูปธรรมของกรรม แต่ก่อนจะได้รับดอกเบี้ยนั้นเงินต้นที่ฝากไว้ก็ยังคงถูกเก็บรักษารอเราอยู่ในบัญชี การที่เงินถูกเก็บรักษาไว้เช่นนี้เทียบได้กับผลกรรมที่ถูกเก็บสังสมไว้ในภวสังคจิต เพื่อรอวันให้ผลเป็นรูปธรรม

กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน

ดังนั้น กรรมจึงไม่สูญหายไปไหน ถ้าเราทำความดี ภาพแห่งความดีก็ถูกบันทึกไว้ในภวสังคจิตทันที ถ้าเราทำชั่ว ภาพแห่งความชั่วก็จะถูกบันทึกไว้ในภวสังคจิตทันทีเช่นกัน ที่ท่านกล่าวว่ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” หมายถึงการเก็บวิบากดี

หรือชั่วไว้ในภวังคจิตนั่นเอง ถ้าเราต้องการให้วิบากกรรมผล
ผลเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน เราต้องทำดีให้ครบ
องค์ประกอบที่เรียกว่าสมบัติ ๔ ประการคือ“

๑. คติสมบัติ ความพร้อมแห่งคติหรือสถานการณ์
การกระทำที่ส่งผลดีนั้นต้องอิงอาศัยสถานการณ์ที่เอื้อ
อำนวย ดังที่เขาบอกว่า “สถานการณ์สร้างวีรบุรุษ” ถ้าสิ่งแวดล้อม
ล้อมหรือบรรยากาศในห้องประชุมดี การบรรยายของวิทยากร
ก็มีโอกาสประสบความสำเร็จได้มาก ถ้าจัดงานสัมมนาใน
กรุงเทพฯ ย่อมมีความสะดวกในเรื่องอาคารสถานที่ และการ
เดินทางของวิทยากรยิ่งกว่าไปจัดประชุมที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ผู้จัด
สัมมนาในกรุงเทพฯ มีโอกาสประสบความสำเร็จมากกว่า

๒. อุปริสมบัติ ความพร้อมแห่งร่างกาย
คนที่มีบุคลิกภาพดีย่อมได้เปรียบผู้มีบุคลิกภาพด้อย
พระพุทธเจ้าทรงมีมหาบุรุษลักษณะที่ช่วยให้การเผยแผ่
ศาสนา ประสบความสำเร็จในเวลาอันรวดเร็ว เพราะมีผู้ฟัง
ประเภทอุปปมาณิกา ที่ตั้งใจรูปร่างบุคลิกลักษณะของพระ
องค์ นอกจากนี้บุคคลผู้มีสุขภาพกายสมบูรณ์ย่อมทำอะไรได้
ผลดีกว่า ผู้เจ็บป่วยเนืองๆ เหตุุนั้น จึงมีพุทธภาษิตว่า อโรคยา
ปรมา ลามา ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ

๓. กาลสมบัติ ความพร้อมแห่งกาลเวลา

คนที่คิดทำอะไรให้สำเร็จต้องดูจังหวะเวลา ดังที่เขาบอกให้รู้จักกาลเทศะ คนที่ทำอะไรถูกยุคถูกสมัย หรือถูกจังหวะเวลา ย่อมประสบความสำเร็จ

๔. ปโยคสมบัติ ความพร้อมแห่งความเพียร

คนที่จะทำอะไรสำเร็จเห็นผลทันตานั้น ต้องเป็นคนทำจริงไม่ทิ้งงานกลางคันคือ ทำดีให้ถึงจุดที่ความดีจะให้ผล เช่น ปลูกพืชจะให้ได้ผลต้องรดน้ำพรวนดินให้ครบตามเวลา ถ้าใจเร็วด่วนได้ หรือเป็นคนเกียจคร้านก็ไม่ได้สมปรารถนา

สมบัติ ๔ ประการที่กล่าวมาเป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้ผลกรรมที่สั่งสมไว้ในภพปัจจุตสามารถแสดงตัวออกเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน ท่านเรียกกรรมประเภทนี้ว่า **ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม** หมายถึงกรรมที่ให้ผลในภพปัจจุบัน แต่กรรมจะให้ผลเช่นนั้นได้ ผู้ทำจะต้องมีสมบัติ ๔ ประการ คือสถานการณเื้ออำนวยการ บুদ্ধิภาพดี ทำถูกจังหวะเวลา และใช้ความพยายามเหมาะสมดังกล่าวมา

กรรมให้ผลชาติหน้า

กรรมบางชนิดที่สะสมไว้ในภพปัจจุต ให้ผลเป็นรูปธรรมในชาติหน้า ท่านเรียกว่า **อุปัชชเวทนิยกรรม** กรรมประเภทนี้แหละที่เกี่ยวข้องกับการเวียนว่ายตายเกิด เพราะกรรมบาง

อย่างไม่ได้ให้ผลชาตินี้ แต่รอให้ผลชาติหน้า ถ้าไม่มีชาติหน้า คนทำชั่วย่อมไม่ตกนรก คนทำดีก็ไม่มีโอกาสไปสวรรค์ พระพุทธศาสนาสอนว่าชาติหน้ามีจริง และคนเราจะไปเกิดที่ไหนขึ้นอยู่กับผลกรรมที่สะสมไว้ในภว้จจิตนั้น ถ้าภว้จจิตสะสมแต่บาปกรรมจิตย่อมเศร้าหมอง จึงไปเกิดในที่ไม่ดี ดังบาลีว่า

จิตเต สงฺกิลฺลฺลฺเจ ทฺคฺคฺติ ปาฎิภฺงฺขา เมื่จิตฺเศร้าหมอง
จ้าต้องหวังไปสู้ทฺคฺคฺติ“ ถ้าภว้จจิตสะสมบุญความดีจิตย่อม
ผ่องใส และไปเกิดในที่ดี ดังบาลีว่า จิตเต อสงฺกิลฺลฺลฺเจ สฺคฺคฺติ
ปาฎิภฺงฺขา เมื่จิตผ่องใส เป็นอันว่าไปสู้สฺคฺคฺติ“

ฉะนั้น ผลกรรมที่สะสมไว้ในจิตเป็นตัวกำหนดว่า เรา
จะไปเกิดในภพภูมิใด แต่เนื่องจากขั้วชีวิตคนเราทำกรรมไว้
นับไม่ถ้วน ก่อนเราดับจิตตายจากโลกนี้ไปจิตของเราระลึกถึง
กรรมใด เราจะไปเกิดในภพใหม่ตามพลังของกรรมนั้น เหตุ
นั้นกรรมที่เราทำมานานแล้ว และเราก็ลืมไปแล้วเช่นกัน เรา
อาจนึกถึงกรรมนั้นได้ลึกก่อนที่เราจะดับจิต ทั้งนี้เพราะขณะ
ก่อนดับจิตนั้น ประสาทสัมผัสเช่น ตา หู ค่อยหยุดรับรู้ คง
เหลือแต่จิตที่ยังทำงานในระดับภว้จจิต จิตจะคิดถึงอดีต
เพราะไม่อาจรับรู้สิ่งที่เป็นอารมณ์ปัจจุบันได้ ช่วงขณะนั้นภาพ
กรรมในอดีตจะกลับมาปรากฏเด่นชัดในจิต เราสิ้นชีวิตขณะ
จิตนึกถึงกรรมใด เราจะไปเกิดใหม่ตามอำนาจกรรมนั้น

สิ่งที่จิตระลึกถึงก่อนตายมี ๓ ชนิด คือ^{๖๖}

(๑) กรรม

ภาพกรรมดีกรรมชั่วที่เคยทำในอดีตมักหวนกลับมาปรากฏให้เห็นทั้งๆ ที่เราลืมไปนานแล้ว ใครเคยฆ่าคนตาย ภาพเหตุการณ์เกี่ยวกับฆาตกรรมจะกลับมาปรากฏในจิต ถ้าเคยช่วยชีวิตคนไว้ ภาพต่อนั้นจะมาปรากฏ นี่แสดงว่านึกถึงกรรมหรือกระบวนการทำความดีหรือความชั่ว ดังพระบาลีว่า ในสมัยนั้น กรรมทั้งหลายที่ตนทำไว้ก่อนนั้น ย่อมเกาะติดในจิตของบุคคลผู้ใกล้ตายนั้น^{๖๗}

(๒) กรรมนิมิต

บางคนเคยนึกเห็นภาพที่เป็นสัญลักษณ์ของการทำกรรม เช่น บางคนนึกเห็นมดที่ตนเคยใช้ฆ่าวัว ในที่นี้มีมดเป็นนิมิตหรือเครื่องเตือนความจำเกี่ยวกับการฆ่าวัว บางคนนึกถึงภาพโบสถ์วิหารที่ตนเคยสร้าง ภาพเช่นนี้เป็นนิมิตของกรรมดี หาระลึกถึงนิมิตของกรรมใดก็จะไปเกิดใหม่ตามพลังของกรรมนั้น

(๓) คตินิมิต

บางคนไม่นึกถึงกรรมในอดีต แต่กลับนึกถึงภาพของที่จะไปเกิดในชาติหน้านั้นคือเห็นคตินิมิต หมายถึงภาพเกี่ยวกับที่ที่จะไปเกิด เช่น ใครที่จะไปเกิดในสวรรค์ คนนั้นจะนึก

เห็นวิมาน ใครจะไปเกิดเป็นสัตว์ประเภทกินหญ้า จะนึกเห็น
ทุ่งหญ้าเขียวขจี ภาพเหล่านี้เป็นนิมิตที่บอกล่วงหน้าว่าเราจะ
ไปเกิดในภพภูมิใด คงเหมือนกับภาพที่บางคนฝันเห็นล่วงหน้า
ก่อนเกิดเหตุการณ์จริงๆ (สุบินนิมิต)

รวมความว่า ในวาระสุดท้ายของชีวิต จิตของเราระลึก
ถึงกรรม กรรมนิมิตหรือคตินิมิตประเภทใด เราจะไปเกิด
ในภพภูมิอันสอดคล้องกับกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต
ประเภทนั้น ดังนั้น บางคนวางแผนลักไก่ คือชั่วชีวิตเขาทำ
บาปมากกว่าบุญ เขาจึงกะจะนึกถึงกรรมตินิดหน้อยนั้นก่อน
ตาย ถ้านึกถึงพระด้วยตนเองไม่ได้ ก็สั่งลูกชายช่วยเตือน
ความจำ คนเราจึงมักเตือนคนใกล้ดับจิตให้นึกถึงพระเอาไว้
แต่ใครทำบาปไว้มากคงไม่อาจหลอกตัวเองก่อนตายได้ ดังมี
เรื่องเล่าว่า

เสียดคนหนึ่งเป็นพ่อค้าขายข้าวเปลือก ชอบโกงชาวบ้าน
ด้วยวิธีตวงข้าวเปลือกไม่เต็มถัง พอเสียดคนนี้ใกล้ตาย ลูกสาว
ก็กระซิบให้เตือนนึกถึงพระด้วยการบริการรรมว่า สัมมา อะระหังฯ
แต่เตือนบริการรรมตามว่า สัมมา ก็ถึงฯ

แท้ที่จริงนั้น กรรมที่ปรากฏในจิตก่อนตายมีลำดับการ
ให้ผลก่อนหลังซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ชนิด คือ^๑

๑) คุรุกรรม กรรมหนัก

กรรมหนักจะให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ถ้าใครทำกรรมหนัก ภาพของกรรมหนักจะปรากฏในจิตก่อนตาย กรรมอื่นต้องรอโอกาสต่อไป กรรมหนักฝ่ายดีคือสมบัติ ๘ กรรมหนักฝ่ายไม่ดีคือ อนันตริยกรรม ๕ เช่นฆ่าพ่อฆ่าแม่

๒) อาจิณณกรรม กรรมที่ทำจนชิน

ถ้าไม่มีกรรมหนัก อาจิณณกรรมจะให้ผลก่อนคือปรากฏในจิตก่อนตาย อาจิณณกรรมหมายถึงกรรมที่ทำสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย เช่น ฆ่าสัตว์ หรือลักทรัพย์ประจำ ให้ทานหรือรักษาศีลตลอดเวลากรรมประเภทนี้มีความสำคัญรองมาจากครุกรรม

๓) อาสันนกรรม กรรมใกล้ตาย

ถ้าไม่มีครุกรรมและอาจิณณกรรม อาสันนกรรมจะให้ผล อาสันนกรรมหมายถึงกรรมทำก่อนสิ้นใจ เช่นการทำสังฆทานก่อนตาย หรือนิมนต์พระมาสวดมนต์ให้ฟังในวาระสุดท้าย

๔) กตัตตากรรม กรรมที่ลึกลับกว่าทำ

ถ้ากรรมสามอย่างข้างต้นไม่มี กตัตตากรรมจะให้ผล โดยมาปรากฏในจิตก่อนตาย กตัตตากรรม หมายถึงกรรมที่ทำด้วยเจตนาอันอ่อน คือไม่ได้ตั้งใจทำ เช่น เพื่อนเอาของผ้าป่าให้ เราก็เอาเงินใส่ซองทำบุญอย่างเสียไม่ได้ แม่สั่งให้เราใส่บาตรพระ เราก็ใส่บาตรไปอย่างนั้นเอง นี่เป็นกตัตตากรรมที่มีน้ำหนักน้อย เพราะเจตนาอ่อน

เหตุดังกล่าวนี้เองทำให้เราไม่สามารถลักไก่ได้ นั่นคือ คนทำอาสังกรรมด้วยการใส่บาตรพระ ก่อนตัวเองจะตาย ย่อมไม่สามารถหนีกรรมหนัก ที่เกิดจากการฆ่าพระอรหันต์ไปได้ เพราะกรรมต่างๆ ให้ผลตามลำดับอย่างนี้ เราจะไปเกิดในที่ใด ก็ขึ้นอยู่กับกรรม กรรมนิमितหรือคตินิमितที่เรานึกถึงก่อนตาย

กระบวนการเกิดใหม่

คำถามข้อต่อไปคือ เมื่อเราไปเกิดใหม่ในภพภูมิต่อไปนั้น อะไรในตัวเราไปเกิดใหม่ คำตอบก็คือจิตหรือวิญญาณเกิดใหม่ เราต้องเข้าใจว่า จิตหรือวิญญาณที่ดับในภพภูมิก็เหมือนกับจิตหรือวิญญาณที่ไปเกิดใหม่ไม่ใช่ดวงเดียวกัน คนที่เชื่อว่าพอคนเราตายลง วิญญาณหรือกายทิพย์จะออกจากร่างล่องลอยไปหาภพภูมิเกิดใหม่ พบที่เหมาะๆ เมื่อใดก็ปฏิสนธิเกิดใหม่ เมื่อนั้นประหนึ่งว่าวิญญาณมีความคงที่เที่ยงแท้ตลอดกาล ความเชื่อเช่นนั้น ผิดจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนานับเรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การที่บอกวิญญาณเที่ยงแท้ (นิจจัง) และมีตัวตน (อัตตา) ถาวรจึงขัดกับคำสอนเรื่องไตรลักษณ์

คำสอนที่ถูกต้องในพุทธศาสนาก็คือ เมื่อเราตายลง

เขาจะเกิดใหม่ทันทีในภพภูมิใดก็ได้ที่เหมาะสมกับกรรมที่เขาจะถือถึงก่อนดับจิต จิตที่ดับในทันทีในภพภูมิก่อนกับจิตที่เกิดใหม่ในภพภูมิต่อมาไม่ใช่จิตดวงเดียวกัน จิตในชาติก่อนกับจิตที่เกิดใหม่ในชาติต่อมา จะเป็นจิตเดียวกันก็ไม่ใช่ จะต่างกันก็ไม่เชิง ขออธิบายเรื่องนี้เพิ่มเติมดังนี้

ในขณะที่คนเรามีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน จิตของเราเกิด-ดับ ทุกขณะ จิตเกิดดับ ๑ ขณะ เรียกว่าจิต ๑ ดวง จิตแต่ละดวง มี ๓ ขณะย่อย คือเกิดขึ้น(อุปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) ดับไป (ภังคะ) จิตแต่ละดวงเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะดำรงอยู่ช่วงเวลาสั้นมากแล้วก็ดับไป ก่อนจะดับไป (ภังคะ) จิตได้ส่งผลกระทบที่เก็บสะสมไว้ไปเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น (อุปาทะ) ดังนั้นจิตดวงใหม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพลังกรรมของดวงจิตก่อนหน้าที่เพิ่งดับไป และจิตดวงที่เกิดตามมานี้ก็ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป ก่อนจะดับจิตนี้ก็ส่งปัจจัยต่อเนื่องให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นอีกตามภาพนี้

อุปาทะ+ฐิติ+ภังคะ อุปาทะ+ฐิติ+ภังคะ อุปาทะ+ฐิติ + ภังคะ

จิตเกิดดับต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่อย่างนี้ ท่านเรียกว่า กระแสจิต (วิญญาณโสตะ =stream of consciousness) ภาวะที่จิตเกิดสืบต่อกันเป็นกระแส ท่านเรียกว่า สันตติ (Continuity)

แม้จิตจะเกิดดับทุกขณะ แต่ผลกรรมก็ไม่สูญหายไป พร้อมกับ การดับของจิตแต่ละดวง เพราะจิตจะส่งทอดผลกรรมให้จิต ดวงใหม่เก็บรักษาต่อไปก่อนที่ตัวเองจะดับลง จิตดวงใหม่ จึงเป็นทายาทรับมรดกกรรมของดวงจิตที่เพิ่งดับไป ความจำ และประสบการณ์ก็ถูกส่งทอดต่อเนื่องกันไปอย่างนี้ จิตดวงเก่าที่เพิ่งดับไปกับจิตดวงใหม่ที่เกิดตามมา จะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง (น จ โส น จ อญโณ) ที่ว่า ไม่ใช่สิ่งเดียวกันเพราะจิตดวงเก่าได้ดับไปแล้ว และมีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทนที่ ที่ว่าไม่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ก็เพราะจิต ดวงใหม่รับผลกรรม และประสบการณ์เป็นมรดกทั้งหมดมาจากจิตดวงก่อน และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ส่งมรดกให้ จิตดวงต่อมารับไปเช่นกัน จิตนับล้านๆ ดวงในกระแสจิตของ ชีวิตหนึ่งเกิดดับติดต่อกันไปอย่างนี้

ชั่วชีวิตหนึ่ง จิตเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน และคนเราก็กเกิด และตายนับครั้งไม่ถ้วนในชีวิตเดียวนี้แหละ จิตเกิด ๑ ขณะ ก็เท่ากับเราเกิด ๑ ครั้ง จิตดับ ๑ ขณะก็เท่ากับเราตาย ๑ ครั้ง เนื่องจากจิตของเราเกิดดับทุกขณะ คนเราจึงชื่อว่าเกิดและตายตามจำนวนครั้งของการเกิดดับของจิต ความตายชั่วขณะ นี้ท่านเรียกว่า ขณิกมรณะ ทุกวันที่ผ่านไปเราเกิดและตาย แบบขณิกมรณะนี้หลายครั้ง เราเกิดแล้วก็ตาย และตายแล้วก็

เกิด สลับกันไปทุกขณะ

จิตตายแล้วก็เกิดเพียงชั่วขณะเดียวด้วยวิธีการเช่นใด
จิตตายแล้วก็เกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติด้วยวิธีการเช่นนั้น
อันที่จริงนั้นสภาวะที่จิตตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้าม
ชาติ ก็มีลักษณะการเช่นเดียวกับสภาวะที่จิตเกิดดับในชั่วชีวิต
เดียว ความแตกต่างประการเดียว อยู่ตรงที่ว่า การตายแล้ว
เกิดแบบขณิกมรณะจำกัดอาณาบริเวณอยู่ในร่างกายเดียว แต่
การตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติเป็นการทิ้งร่างกาย
ในภพภูมินี้ แล้วถือกำเนิดในร่างกายของภพภูมิหน้า

ที่กล่าวว่าสภาวะที่ตายแล้ว เกิดใหม่แบบข้ามภพข้าม
ชาติ มีกระบวนการไม่ต่างจากการเกิดของจิตในชีวิตประจำวัน
ของเรานั้น หมายความว่า จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้ เรียกว่า
จตุตถจิต เพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายภพ (จตุ) ออกจากร่างกายที่
ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จตุตถจิตดับลง มันได้ส่งพลังกรรม
และผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ ไปก่อให้เกิดจิตดวง
ใหม่ขึ้นในร่างกายใหม่ของชาติหน้า จิตที่เกิดใหม่ในร่างกาย
ใหม่เรียกว่า ปฏิสนธิจิต หมายถึงจิตที่เชื่อมโยง(ปฏิสนธิ)
ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ในกรณีนี้ จตุตถจิตดับในชาตินี้กับ
ปฏิสนธิจิตที่เกิดใหม่ในชาติหน้า จึงไม่ใช่จิตดวงเดียวกัน
เพราะจตุตถจิตดับไปแล้ว เหลือแต่เพียงพลังกรรมที่ถูกส่งทอด

ไปเป็นมรดกที่ปฏิสนธิจิตเก็บรักษาต่อไป แต่จุดิจิตกับปฏิสนธิ
จิตก็ไม่แตกต่างกันแยกขาดจากกัน ทั้งนี้ก็เพราะปฏิสนธิ
จิตรับมรดกกรรมทุกอย่างมาจากจุดิจิต และเก็บรักษาไว้เป็น
อนุสัยสันดานสืบต่อไป ปฏิสนธิจิตกับจุดิจิตจึงเป็นอันเดียวกัน
ก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง

สรุป

พระพุทธศาสนาไม่ใช่อุจเฉททิฏฐิ (ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วสูญ) เพราะสอนว่ามีการเวียนว่ายตายเกิดข้ามภพข้ามชาติ
พระพุทธศาสนาไม่ใช่ลัทธิสัสสตทิฏฐิ (ลัทธิที่ถือว่ามัตตาเที่ยงแท้ถาวร) เพราะสอนว่าไม่มีมัตตาเที่ยงแท้คงที่ ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง จิตหรือวิญญาณเกิดดับทุกขณะ จุติจิตที่ดับไปในชาตินี้ ไม่ใช่ดวงเดียวกันกับปฏิสนธิจิตที่ถือกำเนิดในชาติหน้า ใครที่ถือว่า จุติจิตกับปฏิสนธิจิตเป็นดวงเดียวกัน คนนั้นกำลังยึดถือทัศนคติว่าจิตเป็นมัตตา ซึ่งเป็นทัศนคติที่ขัดแย้งกับทฤษฎีอนัตตาของพระพุทธศาสนา

กล่าวโดยสรุปก็คือ ไม่ใช่จุติจิตไปเกิดใหม่เป็นปฏิสนธิจิต สิ่งที่ถูกกล่าวถึงส่งจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้าคือพลังกรรม นักปราชญ์บางท่านถึงกับกล่าวว่า ในคำสอนของพระพุทธศาสนา เรื่องการเกิดใหม่นั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณที่ข้ามภพข้ามชาติไปเกิดใหม่ จะมีแต่วิบากกรรมหรือพลังกรรมเท่านั้นที่ถูกส่งข้ามภพข้ามชาติ

พระพุทธศาสนาเรียกพลังกรรมที่ถูกส่งข้ามชาติเพื่อก่อ

กำเนิดปฏิสนธิจิตในชาติหน้าว่าเป็นชนกกรรม (กรรมที่เป็นตัวนำให้เกิด) เมื่อใดพลังกรรมนี้ถูกทำลายไป เจือนไขของการเกิดใหม่ก็ถูกทำลายสะบั้น ลี้นกรรมก็สิ้นชาติ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป นั่นคือสภาวะของผู้บรรลุนิพพาน นิพพานคือการดับภพดับชาติไม่เหลือเชื้อ (อเสสภวานิโรธ) ดังนั้นพระอรหันต์ผู้เข้าถึงนิพพานจึงมักเปล่งอุทานว่า ชีณา ชาติ วุสิตํ พุทฺทมจฺริยํ กตํ กรรมิณํ นาปรํ อิตฺถกตฺตาย ชาตินี้สิ้นแล้ว พุทฺทมจฺริยํอยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่มีอะไรที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดอย่างนี้อีก^๙

พระอรหันต์ตัดกรรมได้จึงสามารถยุติกระบวนการเวียนว่ายตายเกิด ส่วนปุถุชนผู้ถูกกิเลสตัณหาชักพาให้ทำกรรมยังคงต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไปตามแรงส่งของกรรม

ขอจบการบรรยายวันนี้ด้วยพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนสาวกของพระองค์ให้หมั่นพิจารณาเนืองๆ ว่า

เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราจักทำกรรมอันใดไว้ไม่ว่าดีหรือชั่ว เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เราทั้งหลายพึงพิจารณาเนืองๆ อย่างนี้เถิด^{๑๐}

เชิงอรรถ

๑. ธง. ต.ก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.
๒. ธง. ต.ค.ต.ก. ๒๓/๔/๓
๓. ที.ที. ๔/๔๖/๗๒
๔. ที.ม. ๑๐/๓๐๐/๓๕
๕. วิสุทฺธิ. ๓/๒๑๖
๖. ธง. เขก. ๒๐/๕๐/๑๑
๗. พ.ธ. ๒๕/๔๔/๔๓. "ยโต โข เต พาทิย ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมคฺคํ ภวิสฺสตี สฺสเท สฺสคฺคํ
ภวิสฺสตี มฺเต มฺคคฺคํ ภวิสฺสตี วิญฺญาเต วิญฺญาตมคฺคํ ภวิสฺสตี ตโต คุวํ พาทิย
นคฺคิยโต คุวํ พาทิย เนวคฺคิ ตโต คุวํ พาทิย เนวึช น พุรํ น อุกฺขมฺนคฺเร เอเตวมนฺโต
กุกฺขสฺส"
๘. ธง. ปญฺจก. ๒๒/๓๓๔/๔๖๔.
๙. ต.ส. ๑๕/๒๘๑/๘๑.
๑๐. ต.ส. ๑๕/๒๘๑/๘๑
๑๑. พ.ช. ๒๘/๔๖๔/๓๐๖
๑๒. พ.ช. ๒๗/๒๐๕๔/๔๑๓.
๑๓. ยก.วิ. ๓๕/๘๕๐/๔๕๙.
๑๔. ม.ม. ๑๒/๔๒/๖๔
๑๕. ม.ม. ๑๒/๔๒/๖๔
๑๖. วิสุทฺธิ ๓/๑๕๓.
๑๗. ม.อ. ๑๔/๓๒๓.
๑๘. วิสุทฺธิ. ๓/๓๒๓.
๑๙. วิ.ม.ท. ๑/๓/๙.
๒๐. ธง. ปญฺจก. ๒๒/๘๑.

มูลนิธิพุทธธรรม

สำนักวรรณคดีกรรมกรวัฒนธรรมแห่งชาติ ออกใบอนุญาตให้
ณ วันที่ ๑๕ ก.ค. ๒๕๒๔ เลขที่อนุญาตที่ ค. ๕๓๔/๒๕๒๔
กรุงเทพมหานคร ออกใบอนุญาตให้ ณ วันที่ ๓ มิ.ย. ๒๕๓๐ เลขทะเบียนลำดับที่ ๓๖๐๒
คณะกรรมการ

๑. นายชงบุรุษ ณะประ	ประธาน		
๒. อ.กาญจนา นูนาค	กรรมการ	๓. นางบุบผา คณิตกุล	กรรมการ
๔. นายปัญญา วิจิตรนสาร	กรรมการ	๕. นางชุติมา ณะประ	กรรมการ
๖. Mr. Bruce Evans	กรรมการ		

วัตถุประสงค์

๑. ศึกษา ทำนุบำรุง ส่งเสริม และเผยแพร่พระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติไทย ให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักการเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อนำพระพุทธศาสนา มาเป็นหลักในการพัฒนาทั้งส่วนบุคคลและสังคม
๒. ให้การสงเคราะห์ทั้งทางจิตใจ และวัตถุ แก่ประชาชนทั่วไป ผู้มีความจำเป็น หรือเดือดร้อน
๓. ศึกษา ทำนุบำรุง ส่งเสริม และเผยแพร่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ซึ่งมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา
๔. ร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่น ๆ เพื่อสาธารณประโยชน์ หรือดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์
๕. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้อกับการเมืองแต่ประการใด

ถ้อยแถลง

มูลนิธิพุทธธรรม ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแผ่พระ
ลัทธิธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้แก่แพร่หลายออกไปในวงกว้างด้วยรูปแบบต่างๆ

๑. การเผยแผ่หนังสือธรรมะ มูลนิธิพุทธธรรม ได้จัดพิมพ์หนังสือที่มีสาระ
ประโยชน์และทรงคุณค่าออกมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยแบ่ง
สรรหาให้มีทั้งส่วนสำหรับจำหน่าย และส่วนที่แจกเป็นธรรมทาน

๒. โครงการหนังสือธรรมะภาษาอังกฤษ ได้แปลจากหนังสือภาษาไทยที่สรร
แล้ว เช่น พุทธธรรม ธรรมบุญชีวิต พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์
และเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ของพระธรรมปิฎก (P. A. Payutto) และจัดส่งไปเผยแผ่
ในประเทศต่างๆ

ในสถานการณ์ปัจจุบัน งานอาสาสมัครรายบุคคล แม้จะทำด้วยความเสียสละ
อย่างยิ่ง ก็ไม่เพียงพอและไม่ทันการ งานบุกเบิกที่สำคัญและงานที่ต้องทำในปริมาณ
มาก ดังเช่นโครงการหนังสือธรรมะภาษาอังกฤษ และการแจกหนังสือธรรมทาน จะเป็น
ไปได้และคงอยู่ยืนนาน จำเป็นจะต้องจัดตั้งเป็นองค์กรที่เข้มแข็ง โดยมีฐานทั้งด้านการ
บริหาร กำจัดคน กำจัดทุน และอุปกรณ์รองรับอย่างมั่นคง มูลนิธิพุทธธรรมเห็นควรหนัก
ในเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงได้ดำเนินงานในรูปที่กล่าวข้างต้น และจะขยายกิจการในแนวทาง
ที่กล่าวนี้ยิ่งขึ้นต่อไป เพื่อให้พุทธธรรมนำชีวิตและสังคมมนุษย์สู่สันติสุขได้อย่างแท้จริง